

İsrail'in Orta Asya Politikaları

Selinay İLGAZ*

Özet

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni durum İsrail'in güvenlik ikilemini aşma politikası gereğince Orta Asya'ya yönelmesine neden olmuştur. Bu coğrafyada bulunan ülkeler bilhassa İsrail'in enerji ithal edebileceği aktörler olarak büyük önem kazanmışlardır. Bu süreçte enerji alanında yoğunlaşan ilişkiler haricinde, İsraili şirketler tarım, sulama, sağlık, eğitim ve iletişim gibi birçok sektörde faaliyet göstermeye başlamışlardır. Diğer yandan İsrail'in Orta Asya politikalarının, enerji kaynaklarına erişim, teknik iş birliklerinin ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi gibi çok yönlü hedefler üzerine inşa edildiği söylenebilir. Bu çalışma, İsrail'in beş Orta Asya ülkesine (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan) yönelik olan politikalarını 1991-2024 döneminde ele almaktadır. Bu makalede İsrail'in bölge politikasının temel sacayakları olan siyaset, diplomasi, askeriye, güvenlik, iktisat ve ticaret konularına odaklanılmıştır. İsrail'in Orta Asya stratejisi ve bu stratejilerin arkasında yatan temel dinamikler neorealizm yaklaşımı temelinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Orta Asya, Neorealizm, İş birliği, Dış Politika

Israel's Central Asia Policies

Abstract

In the aftermath of the Soviet Union, changes in the international system led Israel to focus on Central Asia to tackle its security concerns. The countries in this region have gained significant importance, particularly as potential energy suppliers for Israel. In this process, besides energy-related relations, Israeli companies have also expanded their presence in various fields such as agriculture, irrigation, healthcare, education, and communication. On the other hand, it can be said that Israel's policy in Central Asia is built on multifaceted objectives, including access to energy resources, the development of technical cooperation, and the enhancement of diplomatic relations. This study examines Israel's policies towards five Central Asian countries (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan) from 1991 to 2024. This article focuses on the key parameters of Israel's Central Asia policy, such as politics, diplomacy, military, security, economics, and trade. Israel's Central Asia strategy and the fundamental dynamics behind these strategies have been analyzed through the lens of neorealism.

Keywords: Israel, Collaboration, Neorealism, Central Asia, Foreign Policy

Giriş

Bu çalışma İsrail'in Orta Asya politikalarını; diplomasi, siyaset, güvenlik ve teknik iş birliği gibi açılardan çözümlenmektedir. Bu minvalde makalenin ana sorusu "İsrail'in Orta Asya politikalarını şekillendiren temel parametreler nelerdir?" şeklinde belirlenmiştir. Yukarıda dile getirilen soru çerçevesinde çalışmanın hipotezi: "İsrail, Orta Asya ülkeleriyle ikili ilişkilerini diplomasi, ekonomi, teknoloji, güvenlik ve enerji alanlarına öncelik vermek suretiyle yürütmektedir." şeklindedir. Çalışmanın yol haritası ise şu şekilde vücuda getirilmiştir: Yukarıda sarıh bir şekilde ortaya konulan araştırma sorusunun cevaplandırılması amacıyla ilkin "diplomasi ve siyaset" başlığı altında İsrail'in Orta Asya ülkeleriyle diplomatik ilişkilerinin ne zaman ve nasıl başladığı mercek

* Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı, E-mektup: selinayilgazz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6843-791X

altına alınmıştır. Bu minvalde ilişkilerin yoğunlaştığı dönemler, gerçekleştirilen zirveler, bölgeye yönelik özel politikalar masaya yatırılmıştır. Daha sonra “askeriye ve güvenlik” başlığı altında; askerî eğitim iş birliği, tatbikatlar, mühimmat üretimi ve terörle mücadeleye ilişkin konular çözümlenmiştir. “İktisat” başlığında ise İsrail'in Orta Asya politikasında ekonomi ve teknik alanda iş birliğinin önemi tartışılmıştır. Ayrıca İsrail ve Orta Asya ülkelerinin iktisadi ilişkilerinin temel yapı taşlarının neler oldukları incelenmiştir.

Yöntem ve Yazın

Satırlarını okuduğunuz bu çalışmada, belge çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem belgelerin çözümlenmesine, birincil ve ikincil kaynakların toplanarak gözden geçirilmesine dayanmaktadır. Çoğunluğu çevrim içi mecralardan elde edilen kaynaklar genellikle İngilizce makale ve haberlerden oluşmuştur. Ayrıca araştırma merkezlerinin raporlarından faydalanılmıştır.

İsrail'in Orta Asya politikalarına dair çok sayıda İbranice yayın bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu Orta Asya coğrafyasında yaşayan Yahudileri merkeze alan çalışmalardır. Bu araştırmalarda Orta Asya'da yaşayan Yahudiler; tarihsel, kültürel, ekonomik, sosyolojik ve politik yönlerden çözümlenmişlerdir. Bu makalenin müellifinin İbranice bilmemesinden dolayı bu eserler kapsam dışı bırakılmıştır. Diğer yandan İsrail'in Orta Asya politikaları hakkında vücuda getirilmiş Türkçe eserlerin sınırlı sayıda olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Bu eserler genel olarak İsrail'in bölgeye yönelik dış politikası yerine ikili ilişkiler üzerinden kaleme alınmıştır. İsrail ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler hakkında yazılmış eserlere dair aşağıdaki değerlendirme yapılabilir: Esmâ Özdaşlı “İsrail'in Orta Asya (Türkistan) Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri” başlıklı çalışmada söz konusu aktörler arasındaki ilişkileri incelemiştir. İlk İsrail ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerin temel saiklerine yer verilen kitapta İsrail'in bölge ülkeleri ile ilişkilerden murat ettiği şeyin; yeni enerji kaynaklarına ulaşmak, Birleşmiş Milletler Örgütü'nde (BMÖ) diplomatik desteğe mazhar olmak, bölgede Arap ve İran etkisini azaltmak gibi noktalarda toplandığı vurgulanmıştır. Bu eser Türkçe yazında İsrail ve Orta Asya ilişkileri hakkında yazılmış önemli eserlerden birisidir.¹ Jacob Abadi ise “Israel's Quest For Normalization with Azerbaijan and the Muslim States of Central Asia” başlıklı eseriyle alan yazına katkı sağlamıştır. Bu makalede Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağıldıktan sonra İsrail'in Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri stratejik bir zaviyeden değerlendirilmiştir. Söz konusu aktörlerin stratejik çıkarlarının bölgesel güvenlik dengesi açısından da ele alındığı makalede ikili ilişkilerde ideolojik kaygıların bilinenin aksine küçük bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Ancak bu makalede ekonomik iş birliğine ve kültürel konulara yeterince yer verilmediği dikkat çekmektedir.² Jacob Abadi'nin diğer bir eseri ise “Israel's Quest for Recognition and Acceptance in Asia: Garrison State Diplomacy” başlıklı makaledir. Bu eserde yazar İsrail'in Asya kıtasındaki ülkelerle diplomatik ilişkilerini ele almıştır. Bu minvalde İsrail'in ikili ilişkiler kurmada başarılı olduğu öne sürülen makalede daha ziyade siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetler ele alınmıştır. Bilhassa sosyal faktörlerin ele alınması çalışmayı alan yazında öne çıkaran hususlardan biri olmuştur. Ayrıca İsrail'in takip ettiği diplomasinin kusurlarının ve başarısızlıklarının dile getirilmesi bu çalışmayı benzerlerinden ayırmaktadır. Bu araştırma Orta Asya bölgesine yeteri kadar yer vermese de İsrail'in ikili ilişkiler kurma konusundaki

¹ Özdaşlı, Esmâ, İsrail'in Orta Asya (Türkistan) Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Nobel yayın, Ankara 2020.

² Abadi, Jacob, Israel's Quest for Normalization with Azerbaijan and the Muslim States of Central Asia, Journal of Third World Studies, Vol. 19, No. 2, 2002, s.63-88.

stratejilerini anlamak açısından büyük önem arz etmektedir.³ Bülent Aras'ın "Post-Cold War Realities: Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia" başlıklı makalesinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde İsrail'in Orta Asya'daki stratejilerine ve bu stratejilerin arka planlarına yer verilmiştir. Bu makalede İsrail'in tüm Müslüman ülkelerin kendisine karşı müttefiklik yaptığı algısını yıkmak istediği öne sürülmüştür. Böylelikle Müslüman ülkelerle mevcut bağların güçlendirilerek bölgedeki nüfuzun güçlendirilmeye çalışılması, İsrail'in yeni stratejisinin bir parçası olduğu vurgulanmıştır.⁴ Michael Bishku'nun "The Relations of the Central Asian Republics of Kazakhstan and Uzbekistan with Israel" başlıklı makalesi İsrail'in Kazakistan ve Özbekistan ile ikili ilişkilerini diplomatik ve ekonomik açılardan mercek altına almıştır. Bu makalede güvenlik alanının ihmal edilmemesi çalışmayı önemli kılmıştır. Yazar, çalışmada ele alınan ülkeler ile İsrail arasındaki ilişkilerin karşılıklı fayda çerçevesinde yürütüldüğü sonucuna varmıştır.⁵ Kazakistan ve Özbekistan'a odaklanan diğer eserlerden biri de Gülşen Şeker Aydın'ın yazmış olduğu "Israel and Central Asia in the Independence Period" başlıklı makedir. Bu çalışmada ikili ilişkiler güvenlik ve ekonomi ekseninde değerlendirilmiştir. İkili ilişkilerin tarihsel boyutunun da ele alındığı bu makalede yazar aktörlerin karşılıklı yarara önem verdiklerini vurgulamıştır.⁶ Robert Owen Freedman ise "Israel and Central Asia: A Preliminary Analysis" başlıklı çalışmasında İsrail'in Orta Asya'da ne gibi politikalar ürettiğini ve neden bölge ülkeleriyle ikili ilişkileri güçlendirmeyi arzu ettiğini ana hatları ile çözümlenmiştir.⁷

Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kuramsal çerçevesini yeni gerçekçilik (neorealizm) oluşturmaktadır. Neorealizmin temel gerekçeleri İsrail'in Orta Asya politikasını açıklayıcı bir güce sahiptir. Yeni gerçekçilik kuramı Kenneth Neal Waltz'ın "Theory of International Politics" başlıklı eseriyle gündeme gelmiştir. Waltz, yazmış olduğu eserinde sistemin kendisine odaklanması gerektiğini ileri sürerek, devletlerin stratejik tercihlerini bu yaklaşım üzerinden açıklamıştır.⁸ Neorealizmde uluslararası ilişkileri anlamak için devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin uluslararası sistem bağlamında incelenmesi gerekmektedir.⁹ Neorealizmin temel önermeleri; uluslararası sistem, anarşi, güç, kutupluluk, güç dengesi, iş birliği ve güvenlik ikilemi şeklinde sıralanmaktadır. Waltz'a göre devletler yetkilerini bir üst otoriteye devretmek istememektedirler. Bu durumda sistemdeki devletler birbirlerine karşı yaptırımında bulunma hakkından yoksundurlar. Yani sistem anarşiktir. Sistemin anarşik olması da devletlerin kendilerini korumak için çaba sarf etmelerine ve çeşitli politikalar üretmelerine neden olmaktadır.¹⁰

³ Abadi, Jacob, Israel's Quest for Recognition and Acceptance in Asia: Garrison State Diplomacy, United States Air Force Academy, London 2004.

⁴ Aras, Bülent, Post-Cold War Realities: Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia, Middle East Policy, vol. 5 (4), 1994, s. 68-81.

⁵ Bishku, Michael, The Relations of the Central Asian Republics of Kazakhstan and Uzbekistan with Israel, Middle Eastern Studies, No 48 (6), 2012 s. 927-940.

⁶ Şeker Aydın, Gülşen, Israel and Central Asia in the Independence Period, (Ed.) Mustafa Kulu, Proceeding and Abstract Book of the Sixth International Conference on Israel and Judaism Studies, Conference on Israel And Judaism Studies, 2022.

⁷ Freedman, Robert O., Israel and Central Asia: A Preliminary Analysis, Israel Studies Bulletin, Berghahn Books, No. (8) 2, 1993, s. 6-9.

⁸ Waltz, Kenneth N., Theory of International Politics, Cambridge University Press, England, 1979.

⁹ Waltz, a.g.e.

¹⁰ Waltz, a.g.e. 120-129.

Max Weber gücü “bir sosyal ilişki içinde, bir aktörün hangi temele dayanırsa dayansın, direnişle karşılaşsa bile istediğini yapabilme ihtimalini ifade eder”¹¹ şeklinde açıklamıştır. Bu açıklamadan yola çıkılarak neorealistlerin gücü bir aktörün uluslararası sisteme etki etmekle ilişkilendirdikleri söylenebilir. Ancak neorealistler güç konusunda kendi aralarında saldırgan ve savunmacı olarak ikiye ayrılmışlardır. John Mearsheimer’e göre devletlerin güce başvurusu ve rekabet ortamını kızıştırması gerekmektedir. Ancak Waltz, bu konuda Mearsheimer’i eleştirmektedir. Waltz devletlerin amaçlarını gerçekleştirebilmek için geçici ittifaklara başvurabileceklerini söylemektedir. Savunmacı realistler iş birliğinin mümkün olduğunu düşündükleri için saldırganlardan farklı olarak düzenin devamından yana bir tutum takınmaktadırlar. Savunmacılara göre tehlikelerin ortadan kaldırılması amacıyla güce başvurmak düzeni bozacağından böyle bir durum güç dengesi açısından bir tehdit oluşturmaktadır.¹²

Güç dengesi yaklaşımı neorealistler açısından önemlidir, çünkü neorealistlere göre güç dengesinde denge bozulduktan bir süre sonra tekrar oluşmaktadır. Bu durum, sistemin, devletleri dengenin yeniden oluşmasını sağlayacak politikalar izlemeye itmesinden kaynaklanmaktadır.¹³ Diğer yandan Waltz uluslararası sistemi “bir siyasi yapı ve etkileşim içinde bulunan öğelerden oluşan bir bütün” olarak tanımlamıştır. Waltz, uluslararası sistemi devletler topluluğu, devletleri de uluslararası sistemin birer birimi olarak nitelendirmektedir.¹⁴

Neorealizmin diğer temel bir önermesi ise güvenlik ikilemidir. Güvenlik ikilemi bağlamında devletler kendi güvenliklerini sağlayabilmek için sahip oldukları araçların sistem içindeki diğer aktörler tarafından tehdit olarak algılanabileceğini bilmektedirler. Bu yaklaşıma göre, kendilerini tehdit altında hisseden diğer aktörler ise güvenliklerini sağlayabilmek için diğer devletlere karşı silahlanmaya gidecektir ki bu durum bir güvenlik zaafına yol açacaktır. Neorealistlere göre devletler herhangi bir güvenlik açığıyla karşılaşmamak için kendi güçlerini diğer aktörlere karşı tehdit yaratmayacak şekilde artırmak durumundadırlar.¹⁵ Ancak güvenlik açığının ortaya çıkması devletler arasındaki iş birliğinin zayıflamasına neden olmaktadır. Diğer yandan Waltz iş birliğini göreceli kazanç ve bağımlılık perspektiflerinden görmektedir. Ancak bu iki husus devletlerin sistem içerisinde birbirleriyle ilişki kurmalarını engellemektedir.¹⁶ Göreceli kazanç devletlerin yaptıkları iş birliklerinde kendi göreceli kazançlarını düşünmeleri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla devletler, bir iş birliğinden göreceli olarak daha çok kazanacaklarını anladıkları vakit iş birliği yapmaya sıcak bakmaktadırlar.

Neorealist anlayışta uluslararası ilişkiler sadece devletlerin kendi aralarındaki ikili ilişkileri kapsamamaktadır. Bu ilişkileri etkileyen ekonomi, kültür ve siyaset gibi birçok unsur bulunmaktadır.¹⁷ Dolayısıyla neorealizmi sadece askerî güç açısından ele almak yanlış bir yaklaşımdır. İsrail'in Orta Asya politikasında ekonomik iş birliğine önem

¹¹ Weber, Max, *Kleines Lexikon der Politik: Herausgegeben von Dieter Nohlen und Florian Grotz*, Verlag C. H. BeckoHG, München, 2007, s. 309.

¹² Lobell, Steven E., *Structural Realism/Offensive and Defensive Realism*. In *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 2010, s. 2.

¹³ Waltz, a.g.e, s.124

¹⁴ Waltz, a.g.e.

¹⁵ Tüysüzoğlu, Göktürk, *Çatışma ve İş birliği Dikotomisi Bağlamında Balkanlar'ın Siyasal Görünümü*, *Avrasya Etütleri*, No 42, 2, 2021, s. 83-110, s. 87.

¹⁶ Grieco J, *Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critiques of the Newest Liberal Institutionalism*, *International Organization*, No 42 (3), 1998, 485-507, s. 486.

¹⁷ Serdar, İskender, *Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivism ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişiklere Bakış*, Cilt 1, Sayı 1, s. 14-39, s. 19.

vermesi ve bunu devam ettirmek istemesi, neorealizmin temel önermeleri ile bağdaşmaktadır. Neorealizm, uluslararası sistemin anarşik ortamında kültür ve diplomasiye de devletlerin hayatta kalma amaçlarına hizmet ettiklerini vurgulamaktadır. Yani güç ve güvenlik arayışları, kültür ve diplomasiyle desteklenmektedir. Bu bağlamda güvenlik, kültür, diplomasi, iktisat ve teknik iş birliği gibi neorealizmin önemli yapıtaşları olan parametrelerin İsrail'in Orta Asya politikasında önemli rol oynadıkları söylenebilir. Ancak bu makalede kültür konusu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Diplomasi ve Siyaset

Bu bölümde İsrail'in Orta Asya coğrafyasıyla ilişkileri ülkeler bazında ele alınmıştır. İlk diplomatik ilişkilere değinildikten sonra iki ülke arasında yapılan resmî ziyaretler açıklanmıştır. Bu konuda Özbekistan'dan başlamak kaydıyla aşağıdaki değerlendirme yapılabilir: İsrail yönetimi Özbekistan'ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991 tarihinde tanıdıktan sonra iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 21 Şubat 1992'de tesis edilmiştir. Ardından 4 Mayıs 1992 tarihine gelindiğinde İsrail'in Taşkent Büyükelçiliği diplomatik faaliyetlerine başlamıştır. Böylece İsrail, Taşkent'te açmış olduğu elçilik sayesinde Orta Asya coğrafyasındaki diğer devletlerle ikili ilişkilerini yürütmeye başlamıştır. Buna karşılık Özbekistan ise Tel Aviv Büyükelçiliğine 4 Mart 1997 tarihinde hayatîyet kazandırmıştır.¹⁸

İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Perez, Temmuz 1994 tarihinde Özbekistan ve Türkmenistan'a toplam üç günlük bir resmî ziyaret gerçekleştirmiştir. Perez, Özbekistan ile ülkesi arasındaki paralelliklere dikkat çekerek Özbeklerin de tıpkı İsraililer gibi köktencilik ve yoksulluk gibi sorunlara karşı mücadele ettiklerini söylemiştir.¹⁹ Bu görüşmede "İsrail ve Özbekistan Dışişleri Bakanlıkları arasında istişarelere ilişkin protokol, turizmin geliştirilmesine ilişkin anlaşma, yatırımların teşviki ve karşılıklı olarak korunmasına ilişkin anlaşma ile hava taşımacılığına ilişkin anlaşma" gibi aktler hayata geçirilmiştir.²⁰ Diğer yandan 19-20 Mayıs 1998 tarihleri arasında yapılan görüşmelerde İsrail Başbakanı Benyamin Netenyahu ve Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Abdüğanıyevîç Kerimov köktencilik ve silahlanma konusunda birlikte hareket edeceklerini belirtmişlerdir. Ardından 22-24 Eylül 1998 tarihleri arasında ise bu kez Kerimov, İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Özbekistan Devlet Başkanı bu ziyarette Buhara Yahudilerinin temsilcileriyle de görüşmüştür. Daha sonra İsrail Devlet Başkanı Şimon Perez'in 2009 yılında Özbekistan'a yapmış olduğu ziyaret İsraililerin gerçekleştirmiş oldukları en üst düzey ziyaret olarak kayıtlara geçmiştir. Diğer yandan 24 Temmuz 2020 tarihinde İsrail'in Özbekistan Büyükelçisi Zehavit Ben-Hillel vermiş olduğu bir mülakatta Özbekistan'ı Orta Asya'nın lider ülkesi olarak gördüklerini belirtmiştir. Ben Hillel iki ülkenin ilişkilerini her alanda geliştirmeyi arzuladıklarını ifade etmiştir.²¹ 17 Mayıs 2022 tarihinde Özbekistan Başbakan Yardımcısı, Turizm ve Kültürel Miras Bakanı Aziz Abdukhakimov ve İsrail Turizm Bakanı Yoel Razvozov, Taşkent'te ikili ilişkilerin güçlendirilmesine ilişkin bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma kapsamında; turizm alanındaki faaliyetlerin hızlandırılması, turizm sektörü temsilcileri arasındaki ortaklıkların güçlendirilmesi ve ünlü sanatçıların sergilerinin düzenlenmesi konularında iş birliği

¹⁸<https://lex.uz/ru/docs/-492337>, (11.10.2024).

¹⁹<https://www.jta.org/archive/Perez-visits-uzbekistan-turkmenistan>, (25.04.2024).

²⁰<https://embassies.gov.il/tashkent/Сотрудничество/Pages/Договора%20и%20соглашения.aspx>, (25.04.2024).

²¹ <https://www.afsmc.org/2022/07/israel-tightens-ties-with-uzbekistan/>, (12.10.2024).

yapılması öngörülmüştür.²² Özbekistan heyetinin 25-27 Temmuz 2022 tarihleri arasında İsrail'e yapmış olduğu ziyaret sırasında Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti arasında, Özbek işçilerinin İsrail işgücü piyasasının belirli sektörlerinde geçici olarak çalıştırılmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.²³ Aynı yıl Özbekistan'da İsrail İçişleri Bakanı Ayelet Shaked ve Özbek başbakanının danışmanı Kharidin Khardinov, Özbek sağlık personelinin işe alınması ve İsrail'e gönderilmesini düzenleyen ikili bir anlaşma daha imzalamışlardır.²⁴ Görüşmede İsrail ve Özbekistan arasındaki turizm ve eğitim alanlarındaki ilişkilerin pekiştirilmesi gerektiğinin de altı çizilmiştir.

Kazakistan sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle İsrail'in önem verdiği Orta Asya ülkelerinin başında gelmektedir. Kazakistan ve İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler ise 10 Nisan 1992 tarihinde tesis edildikten sonra 20 Ekim 1992'de Almatı İsrail Büyükelçiliği faaliyete geçirilmiştir. Ancak İsrail'in Büyükelçiliğini Astana'ya taşıması 2008 yılında vuku bulmuştur. Buna karşılık Kazakistan ise Tel Aviv Büyükelçiliğine 11 Eylül 1996 tarihinde hayatıyet kazandırmıştır.²⁵ Kazakistan ve İsrail arasındaki ilişkiler bölgedeki diğer ülkelere göre daha hızlı bir şekilde gelişmiştir. Bunun nedeni iki ülkenin birbirleriyle olan yakın iktisadi ilişkilerden karşılıklı yarar sağlamalarıdır. İsrail ve Kazakistan arasında iletişim alanındaki ilişkilerin gelişmesinde Ocak 1992'de İsrail İletişim Bakanı Rafael Pinhasi'nin Almatı'ya yaptığı ziyaret büyük önem arz etmiştir. Diğer yandan aynı yılın Nisan ayında bir Kazak heyetinin İsrail'e yaptığı ziyarette imzalanan anlaşma gereğince İsrail'in tarım ve hayvancılık alanlarında Kazakistan'a destek vereceği karara bağlanmıştır.²⁶ Nursultan Nazarbayev 1995 yılının aralık ayında İsrail'e yapmış olduğu birinci ziyarette sağlık, tarım, çevre ve yatırım alanlarında dört anlaşmaya imza koymuştur. Görüşmenin önemli gündem maddelerinden birisini ise Kazakistan'da İran'ın yaptığı faaliyetlere karşı İsrail ile iş birliği meselesi oluşturmuştur.²⁷ Nazarbayev'in İsrail'e 2000 yılında yaptığı ziyarette ise iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda görüş alışverişinde bulunulmuştur.²⁸ İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez ise 1-2 Temmuz 2009 tarihleri arasında Astana'da düzenlenen III. Semavi ve Geleneksel Dinler Liderleri Kongresine katılmıştır.²⁹ Bu ziyaret vesilesiyle Kazakistan-İsrail İş Forumu düzenlenmiştir. Kazakistan'a gene aynı yıl diğer bir üst düzey ziyaret ise İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Liberman tarafından gerçekleştirilmiştir. 20 Şubat 2014'te ise bu kez İsrail Başbakanı Ehud Barak Astana'yı ziyaret etmiştir.³⁰ Ayrıca iki ülke, aralarındaki bağları derinleştirmek amacıyla İsrail-Kazakistan Parlamenter Dostluk Birliği, Kazak-İsrail Ticaret ve Ekonomik İş birliği Ortak Hükümet Komisyonu, İsrail Kazakistan Dostları Kulübü ve İsrail-Kazakistan Ticaret ve Sanayi Odası gibi mecraları kurmuştur. İsrail-Kazakistan Parlamenter Dostluk Birliği'nin başkanlığını Vladimir Beliak yapmaktadır.³¹

²²https://uzbekembassy.com.my/eng/news_press/uzbekistan_and_israel_signed_an_agreement_on_strengthening_bilateral_cooperation_in_tourism.html, (13.06.2024).

²³<https://yuz.uz/en/news/mid-uzbekistana-podpisan-dvustoronnie-dokument-s-gosudarstvom-izrail-v-sfere-trudovoy-migratsii>, (28.04.2024).

²⁴<https://www.afsmc.org/2022/07/israel-tightens-ties-with-uzbekistan/>, (13.06.2024).

²⁵<https://new.embassies.gov.il/kazakhstan/en/the-embassy/bilateral-relations>, (10.12.2024).

²⁶ Özdaşlı, a.g.e, s. 51, Freedman, Robert Israel and the Successor States of the Soviet Union: A preliminary Analysis, (Ed.) Efraim Karsh and Gregory Mahler, Israel at the Crossroads: The Challenge of the Peace, British Academic Press, London-NewYork, 1994.

²⁷ Bülent Aras, a.g.e., s. 104.

²⁸ Özdaşlı, a.g.e., s. 55-56.

²⁹<https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3737906,00.html>, (28.04.2024).

³⁰<https://www.israelnationalnews.com/en/news/177685>, (19.10.2024).

³¹<https://main.knesset.gov.il/en/activity/foreignaffairs/pages/iadgroups.aspx>, (13.06.2024).

Türkmenistan ve İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler ise 1993 yılında başlamıştır. Ancak 2023 yılına kadar İsrail Aşgabat'ta yalnızca geçici bir temsilci bulundurmıştır. 20 Nisan 2023 tarihine gelindiğinde ise İsrail'in Aşgabat Büyükelçiliği faaliyetlerine başlamıştır.³² Böylelikle İsrail, Kazakistan ve Özbekistan'ın ardından Orta Asya'daki üçüncü büyükelçiliğini ise söz konusu ülkede açmıştır.³³ İsrail, Türkmenistan'ın İran ile sıkı diplomatik ilişkiler kurmasından büyük tedirginlik duymuştur. Diğer yandan ilkin İsrail Başbakanı Şimon Perez 1994 yılında Türkmenistan'ı ziyaret etmiş, ardından da aynı yıl bir Türkmen heyeti İsrail'e gitmiştir.³⁴ Bu karşılıklı ziyaretlerden bir yıl sonra ise bu kez 50 kişilik bir Türkmen heyeti İsrail'de ekonomik iş birliği konuları üzerine inceleme ve temaslarda bulunmuştur. Diğer yandan İsrail ve Türkmenistan 10 Mart 1995 tarihinde Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşmasına imza koymuşlardır. Türkmenistan Dışişleri Bakanı Boris Şehmuradov 1997 yılında enerji konusunda görüşmeler yapmak üzere İsrail'i ziyaret etmiştir.³⁵ Bunların haricinde İsrail'den bir heyet 2012 yılında Türkmenistan'ı ziyaret ederek Türkmen yetkililer ile ticari ve ekonomik konularda iş birliği imkânlarını ele almıştır. Diğer yandan İsrail ve Türkmenistan arasında Dış İşleri Bakanlıkları düzeyinde de iş birliği yapılmaktadır. Örneğin 2014 yılında İsrail ve Türkmenistan dışişleri bakan yardımcılarında bir toplantı düzenlenmiştir. Aradan dört yıl geçtikten sonra bu kez 7 Ağustos 2018 tarihinde İsrail Dışişleri Bakanlığı Genel Müdür Yardımcısı Alexander Ben-Zvi Türkmenistan'ı ziyaret ederek Türkmen mevkidaşı ile görüşmelerde bulunmuştur. Ardından 25 Mart 2019 tarihinde, Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı ve İsrail hükûmeti arasında İsrail'de siyasi istişare toplantıları yapılmıştır. Bu istişarelere İsrail tarafından Alexander Ben Zvi başkanlık etmiştir.³⁶ Gerçekleştirilen görüşmelerde genel olarak ticaret ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, tarım, sulama ve sağlık konularındaki iş birliklerinin güçlendirilmesi konularında fikir birliği sağlanmıştır. Siyasi istişarelerle birlikte başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası örgütlerle ilişkilerin geliştirilmesi hususlarına değinilmiştir. Taraflar görüşmelerin sürdürülmesi konusunda da mutabık kalmışlardır.³⁷ İkili ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayan diğer bir olay ise İsrail Dışişleri Bakanı Eli Cohen'in 20 Nisan 2023 tarihinde Türkmenistan Devlet Başkanı Serdar Berdimuhammedov ile bir araya gelmesi olarak tarihe geçmiştir. Ziyarete Cohen, Türkmenistan ile ülkesi arasında güvenlik ve diplomasi alanlarındaki ilişkilerin büyük önem taşıdığını dile getirmiştir.³⁸

İsrail ve Kırgızistan arasındaki diplomatik ilişkiler ise 1992 yılında başlamıştır. Ancak Kırgızistan'da büyükelçilik açmayan İsrail bu ülkeye yönelik faaliyetlerini Astana Büyükelçiliği aracılığıyla yürütmektedir.³⁹ Buna karşılık Kırgızistan ise İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini Ankara Büyükelçiliği üzerinden sürdürmektedir.⁴⁰ İsrail'e Kırgızların yaptıkları ilk ziyaret 1993 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Askar Akayev

³²<https://www.tv7israelnews.com/israeli-embassy-opens-in-turkmenistan/>, (20.10.2024).

³³<https://apnews.com/article/israel-cohen-turkmenistan-embassy-ashgabat-3970b49426e836a6c91d039d977e1ad4>, (20.10.2024).

³⁴<https://www.jta.org/archive/Perez-visits-uzbekistan-turkmenistan>, (29.04.2024).

³⁵ Abadi, Jacob, Israel's Quest for Recognition and Acceptance in Asia: Garrison State Diplomacy, 441.

³⁶<https://www.mfa.gov.tm/en/news/1264>, (29.04.2024).

³⁷<https://www.mfa.gov.tm/en/news/1264>, (29.04.2024).

³⁸<https://apnews.com/article/israel-cohen-turkmenistan-embassy-ashgabat-3970b49426e836a6c91d039d977e1ad4>, (20.10.2024).

³⁹<https://new.embassies.gov.il/kazakhstan/en/the-embassy/about>, (14.12.2024).

⁴⁰<https://mfa.gov.kg/en/Main-menu/Press-service/novosti/Ambassador-of-Kyrgyzstan-to-Israel-with-residence-in-Ankara-Kubanychbek-Omuraliev-has-presented-presented-Credentials-to-the-President-of-Israel-Isaac-Herzog>, (14.12.2024).

tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde söz konusu ülke ile ilişkilerin Kırgızistan'a teknoloji transferi açısından katkı sağlayacağını dile getiren Akayev tarım, ticaret ve enerji alanlarında birtakım antlaşmalara imza koymuştur.⁴¹ İsrail Altyapı Bakanı Avigdor Liberman Temmuz 2001'de Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a yedi günlük bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴² Genel olarak bu ülkelerde yapılan görüşmelerde özellikle ticareti geliştirmenin yolları üzerinde durulmuştur. Beraberinde tarım, enerji ve teknoloji gibi alanlarda da ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kırgızistan ziyaretinde iki taraf arasında doğrudan hava bağlantısı kurulması ve İsrail'de Kırgızistan Büyükelçiliğinin açılması olasılığı görüşülmüştür. Ayrıca turizmin geliştirilmesi için iki ülke arasında adımlar atılması hususunda karar alınmıştır.⁴³ 2001 yılında yapılan ziyaretin ardından, iki ülke ilişkileri özellikle ekonomik iş birliği alanında sürdürülen temaslarla gelişmiştir. 2022 yılında düzenlenen diplomatik ilişkilerin 30'uncu yıldönümü törenleri, diplomatik ilişkilerin geçmişini yansıtmaya bakımdan önemli olmuştur. Bu törenlere İsrail Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Gary Koren'in yanı sıra çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşların temsilcileri de katılmıştır.⁴⁴

İsrail, Tacikistan ile 26 Mart 1992 tarihinde diplomatik ilişkiler kurmuştur. Ancak Tel Aviv bu ülke ile ikili ilişkilerini Taşkent Büyükelçiliği üzerinden yürütmektedir.⁴⁵ Tel Aviv ve Duşanbe arasındaki ilişkiler Tacikistan'da 1992-1997 yılları arasında yaşanan iç savaş nedeniyle 1990'lı yıllarda yeterince gelişmemiştir.⁴⁶ Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahman Nabiyev, Rusya ve ülkesi arasında 1992 yılında yapılan ekonomik iş birliği müzakerelerine İsrail'in Rusya Büyükelçisi Aryeh Levin'i de davet etmiştir. Nabiyev, İsrailli iş insanlarının Tacikistan ekonomisine katkı sunmalarını arzuladıklarını dile getirirken Levin ise bir grup Tacikistanlı gence İsrail'de tarım ve ileri teknolojiler konusunda eğitim imkânları sunabileceklerini söylemiştir.⁴⁷ Taraflar bu dönemde genel olarak tarım ve teknoloji alanlarında kurumsal iş birliği yapmaya odaklanmışlardır. Örneğin 2000 yılının başlarında bir grup İsrailli sağlık ve tarım uzmanı Tacikistan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret deneyim değiş tokuşu kapsamında gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda tarım alanında İsrail'in sunmuş olduğu teknolojik imkânlardan yararlanmanın yanında sağlıkta ise kapasite artırımına yönelik adımların atılması kararlaştırılmıştır. İsrail'den gelen uzman doktorların Tacikistan'da ameliyatlara katılması bu adımlardan biridir. Ayrıca İsrail Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İş birliğini Geliştirme Ajansı (MASAV), İsrail'de Tacikistanlı kamu görevlilerinin davet edildikleri eğitim seminerleri düzenlemektedir. Bu eğitimler uzun vadeli projelerde danışmanlık hizmetleri verilmesine ve ortak araştırma programlarının hayata geçirilmesine yöneliktir. Tacikistan ve İsrail Dışişleri Bakanlıkları arasında 27 Şubat 2013 tarihinde Duşanbe'de ikili istişarelerde bulunulmasına ilişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Diğer yandan iki ülke arasında parlamentolar arası dostluk

⁴¹Freedman, Robert, *Israel and Central Asia: A Preliminary Analysis*, Israel Studies Bulletin, No. 2 (8), 1993, s. 6-9.

⁴²Antoine Blua, "Israel Emerges as a Player in Central Asia", Eurasianet, 15 Ağustos 2001, <https://eurasianet.org/israel-emerges-as-a-player-in-central-asia>, (01.05.2024).

⁴³ Blua, Antoine, *Israel Emerges as a Player in Central Asia*, 15 Ağustos 2001, <https://eurasianet.org/israel-emerges-as-a-player-in-central-asia>, (10.12.24).

⁴⁴<https://en.kabar.kg/news/kyrgyzstan-and-israel-mark-30th-anniversary-of-diplomatic-relations/>, (1.05.2024).

⁴⁵<https://mfa.tj/en/main/view/1082/relations-between-the-republic-of-tajikistan-and-the-state-of-israel>, (20.10.2024).

⁴⁶ Bu konuda ayrıntılı olarak bk. Türk, Fahri, *Uluslararası Çatışmalar Bağlamında Tacikistan İç Savaşı*, Yoldaş Yunus ve Yoldaş Özlem Becerik (Der.), 21 Yüzyılda Krizler, Dönüşen Uluslararası Sistemde Devletler, Der Yayınları, İstanbul, 2019, s.370-392.

⁴⁷ Freedman, a.g.e.

grubu da kurulmuştur. Şöyle ki İsrail ve Tacikistan Parlamentolar arası Dostluk Grubu Başkanı Sharren Haskel ve Knesset üyesi Joseph Yona 2-6 Haziran 2016 tarihleri arasında Tacikistan'a resmî bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir.⁴⁸ Diğer yandan İsrail Dışişleri Bakanlığı Ağustos 2022'de Tacikistan'dan gelen bir heyeti ağırlamıştır ki bu görüşmelerde havacılık ve uzay sanayisinde ikili iş birliği imkânları üzerinde durulmuştur.⁴⁹ Yukarıda vurgulandığı üzere söz konusu ülkeler arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesinde İsraili ve Tacikistanlı üst düzey yetkililerin yapmış oldukları karşılıklı ziyaretler önemli bir rol oynamıştır.

Aşağıda yer alan Tablo 1 ve Tablo 2 vasıtasıyla İsrail ve Orta Asya ülkeleri arasında gerçekleştirilen karşılıklı üst düzey ziyaretler kronolojik bir gidişat izlenmek suretiyle derli-toplu bir şekilde verilmiştir.

Tablo 1: İsraili Devlet Adamları Tarafından Orta Asya Ülkelerine Gerçekleştirilen Üst Düzey Ziyaretler

Liderler	Görevleri ve Görev Süreleri	Ziyaret Edilen Ülke	Tarih
Rafael Pinhasi	İletişim Bakanı (1990-1992)	Kazakistan	Aralık 1992
Şimon Perez	Dışişleri Bakanı (1992-1995)	Özbekistan	Temmuz 1994
Şimon Perez	Dışişleri Bakanı (1992-1995)	Türkmenistan	Temmuz 1994
Natan Şaranski	Sanayi ve Ticaret Bakanı (1996-1999)	Özbekistan	Temmuz 1998
İzak Mordehay	Savunma Bakanı (1996-1999)	Özbekistan	Ağustos 1998
Avigdor Liberman	Altyapı Bakanı (2001-2002)	Özbekistan	Temmuz 2001
Avigdor Liberman	Altyapı Bakanı (2001-2002)	Kazakistan	Temmuz 2001
Avigdor Liberman	Altyapı Bakanı (2001-2002)	Kırgızistan	Temmuz 2001
Şimon Perez	Devlet Başkanı (2007-2014)	Kazakistan	Haziran 2009
Şimon Perez	Devlet Başkanı (2007-2014)	Özbekistan	Haziran 2009
Şimon Perez	Devlet Başkanı (2007-2014)	Kırgızistan	Haziran 2009
Avigdor Liberman	İsrail Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı (2009-2012)	Kazakistan	Ekim 2009
Ehud Barak	Savunma Bakanı (2007-2013)	Kazakistan	Şubat 2014
Şaren Haskel	İsrail Tacikistan Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı	Tacikistan	Haziran 2016
Benyamin Netenyahu	İsrail Devlet Başkanı (2009-2021) (2022-Günümüz)	Kazakistan	Aralık 2016
Eli Kohen	İsrail Dışişleri Bakanı (2022-2024)	Türkmenistan	Nisan 2023

Kaynak: Eserin müellifi tarafından dipnottaki kaynaklara istianeden oluşturulmuştur.⁵⁰

⁴⁸<https://mfa.tj/en/main/view/1082/relations-between-the-republic-of-tajikistan-and-the-state-of-israel>, (20.10.2024).

⁴⁹<https://www.ynet.co.il/news/article/h1ez3fetj>, (12.06.1996).

⁵⁰ <https://www.jta.org/archive/Perez-visits-uzbekistan-turkmenistan>, (12.06.2024), Özdaşlı, Esmâ, İsrail'in Orta Asya (Türkistan) Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Nobel yayın, (Ankara, 2020), Boucek, Christopher, The Impact of Israeli Foreign Policy in Central Asia: The Case of Uzbekistan, Central Asia And The Caucasus, 4 (28) 2004, <https://www.breuerpress.com/2009/10/12/fm-liberman-to-visit-kazakhstan-and-austria/>, (12.06.2024), <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/Perez-kazakistanda-70736>, (12.06.2024), <https://www.israelnationalnews.com/news/177685>, (12.06.2024), <https://www.kazakistan.kz/israil-basbakani-aralikta-kazakistana-geliyor/>, (12.06.2024). <https://mfa.tj/en/main/view/1082/relations-between-the-republic-of-tajikistan-and-the-state-of-israel>, (12.06.2024), <https://achievement.org/achiever/shimon-perez/>, (20.10.2024), <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-ministers-of-foreign-affairs>, https://www.gov.il/en/pages/shimon_perez_, (20.10.2024), <https://www.jewishvirtuallibrary.org/natan-anatoly-sharansky>, (20.10.2024), <https://apnews.com/article/israel-cohen-turkmenistan-embassy-ashgabat-3970b49426e836a6c91d039d977e1ad4>, (20.10.2024).

Yukarıda yer alan Tablo 1'de üst düzey ziyaretlere yer verilmiştir. Kronolojik olarak bakıldığında bu ziyaretler ülkelerin bağımsızlıklarını ilan ettikleri yıl başlamış ve istikrarlı bir şekilde günümüze kadar devam etmiştir. Devlet adamlarının pozisyonlarına ve ziyaretlerin kapsamlarına bakıldığında ise ilişkilerin ekonomi, savunma, güvenlik, teknoloji ve tarım alanlarında geliştirildiği görülmektedir. Üst düzey ziyaretler çerçevesinde İsraili devlet yetkililerinin Kazakistan'ı 16, Özbekistan'ı yedi, Türkmenistan'ı beş, Kırgızistan'ı iki ve Tacikistan'ı ise bir kez ziyaret ettikleri anlaşılmaktadır. Kazakistan ve Özbekistan'a yapılan ziyaretlerin sıklığı bu ülkelerin İsrail açısından daha öncelikli bir konumda olduklarını göstermektedir.

Tablo 2: Orta Asyalı Devlet Adamları Tarafından İsrail'e Gerçekleştirilen Üst Düzey Ziyaretler

Ülkeler	Liderler	Görev Dönemleri	Ziyaret Tarihleri
Kırgızistan	Askar Akayev	Cumhurbaşkanı (1990-2005)	Ocak 1993
Kazakistan	Nursultan Nazarbayev	Devlet Başkanı (1991-2019)	Aralık 1995
Özbekistan	İslam Kerimov	Devlet Başkanı (1990-2016)	Eylül 1998
Türkmenistan	Boris Şeymuradov	Dışişleri Bakanı (1995-2000)	Nisan 1997
Kazakistan	Nursultan Nazarbayev	Devlet Başkanı (1991-2019)	Nisan 2000
Kazakistan	Adilbek Caksıbekov	Savunma Bakanı (2009-2014)	Ocak 2014

Kaynak: Eserin müellifi tarafından dipnottaki kaynaklara istianeden oluşturulmuştur.⁵¹

Orta Asya ülkelerinden İsrail'e altı adet üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretlerin üçü Kazakistan'ın payanına düşerken bunların ikisi Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretlerden dördü 1990'lı yıllarda gerçekleştirilirken Kazakistanlı devlet adamları tarafından yapılan iki ziyaretin ise 2000'li yıllarda vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Nazarbayev'in haricinde Kazakistan Savunma Bakanı Adilbek Caksıbekov'un İsrail'i ziyaret etmesi iki ülke arasındaki askerî ilişkilerin önemini ortaya koymaktadır.

Askeriye ve Güvenlik

Diplomasi ve siyaset başlığında da belirtildiği üzere İsrail, Orta Asya'da güvenliğin sağlanmasına büyük önem vermektedir. Bu bağlamda terörizme ve köktencilige karşı mücadele ve enerji güvenliği gibi konular öne çıkmaktadır. Güvenlik konusu Rusya faktörü ile birlikte düşünüldüğünde daha da önemli bir hâle gelmektedir. Yani Orta Asya ülkeleri güvenlik ve askeriye konularında İsrail ile iş birliği yapmak suretiyle bir bakıma bu alanlarda Rusya'ya olan bağımlılığını aşmaya çalışmaktadırlar. Tel Aviv, Taşkent ile güvenlik ve askeri alandaki ilişkilerine öncelik vermektedir. Örneğin İsrail Sanayi ve Ticaret Bakanı Natan Şaranski, 1998 yılında Özbekistan'ı ziyaret etmiştir. Bu görüşmelerde Kerimov, İsrail'den askerî teknoloji satın almaya niyetli olduklarını belirtmiştir.⁵² Ayrıca bölgede güçlenen köktencilik ve silahlanmaya karşı ortak mücadele etmek için bazı adımlar atmaya karar vermişlerdir. Gene aynı yıl Savunma Bakanı İzak Mordehay Özbekistan'a giderken Eylül ayında ise Kerimov İsrail'e intikal etmiştir. Bu görüşmelerde İsrail ile "büyük ölçekli savunma ilişkileri kurmaya hazır olduklarını

⁵¹[https://www.trt.net.tr/turkmen/turkmenistan/2019/02/17/turkmenistanyn-dasary-isler-ministriliginde-mohum-dususyk-gecirildi-1146703,\(13.06.2024\),](https://www.trt.net.tr/turkmen/turkmenistan/2019/02/17/turkmenistanyn-dasary-isler-ministriliginde-mohum-dususyk-gecirildi-1146703,(13.06.2024),) [https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/about/structure/people/13034?lang=en,\(13.06.2024\),](https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/about/structure/people/13034?lang=en,(13.06.2024),) [https://eurasianet.org/israel-emerges-as-a-player-in-central-asia,\(13.06.2024\),](https://eurasianet.org/israel-emerges-as-a-player-in-central-asia,(13.06.2024),) [https://jamestown.org/program/kazakhstan-israel-deepen-military-ties/,\(13.06.2024\),](https://jamestown.org/program/kazakhstan-israel-deepen-military-ties/,(13.06.2024),) [https://www.jpost.com/international/leaders-of-kazakhstan-democratic-republic-of-congo-keen-on-israel-trip-588397#google_vignette,\(13.06.2024\).](https://www.jpost.com/international/leaders-of-kazakhstan-democratic-republic-of-congo-keen-on-israel-trip-588397#google_vignette,(13.06.2024).) Boucek, Christopher, The Impact of Israeli Foreign Policy in Central Asia: The Case of Uzbekistan" Central Asia And The Caucasus, 4 (28) 2004. Özdaşlı, a.g.e.

⁵² Boucek, a.g.e., s. 78.

söyleyen Kerimov, Israel Aircraft Industries (IAI) adlı şirketin üretmiş olduğu Hunter UAV ve çeşitli füze ve uydu sistemlerine ilgi göstermiştir.⁵³

İsrail askerî ilişkiler anlamında Kazakistan'ı da önemsemektedir. Diğer yandan Kazakistan ise güvenlik alanında diğer dış güçlere veya komşu ülkelere bağımlı olmamak için İsrail ile iş birliğine sıcak bakmaktadır.⁵⁴ İsrail 1992 yılında Kazakistan ordusunun modernizasyonu konusunda bu ülkeye yardımcı olacağını belirtmiştir.⁵⁵ Kazakistan 11 Eylül 2001 saldırılarını müteakiben silah ve mühimmat tedarik ettiği ülkeleri çeşitlendirme bağlamında İsrail ile görüşmeler yapmıştır. Diğer yandan İsrail, Kazakistan'ın yerli silah üretimini destekleme sözü vermiştir. Kazakistan, 2006 ve 2007 yıllarında İsrail'den 18 adet Lynx roket sistemi, altı adet Semser 122 mm motorlu top ve zırhlı personel taşıyıcılarında kullanılmak üzere 18 adet CARDOM 120 mm havan topu satın almıştır.⁵⁶ İsrail, Kazakistan silahlı kuvvetlerine; dronlar, hassas roketler, radar sistemleri ve iletişim ekipmanları başta olmak üzere çeşitli mühimmat satmıştır. İsraili Verint Systems ve Nice adlı şirketler Kazakistan güvenlik güçlerine izleme sistemleri sevk etmiştir.⁵⁷

İsrail ve Kırgızistan arasındaki askerî ilişkiler hakkında ise şunlar söylenebilir: Bu ülkeler arasındaki ilişkiler siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel alanlarda cılız kaldıkları için bu durum yansımalarını askerî iş birliğinde de bulmakta gecikmemiştir. Yani Tel Aviv ve Bişkek arasındaki askerî ilişkiler beklenen gelişmeyi gösterememiştir.⁵⁸ Türkmenistan gerek tarafsızlık politikasının bir icabı gerekse bölge ülkeleri ile arasındaki dengeleri korumak istemesinden mütevellit İsrail ile askerî alandaki ilişkileri yeterince gelişmemiştir. İsraili⁵⁹ ve Batılı⁶⁰ kaynaklara göre Tel Aviv ve Aşgabat arasında herhangi bir silah satışı veya askerî ilişkiler husule gelmemiştir. Tacikistan ile de askerî alandaki ilişkiler en düşük düzeyde seyretmektedir.

Esasında İsrail ve Orta Asya ülkeleri arasındaki askerî ve güvenlik alanındaki ilişkiler İran gibi çevre ülkelerden kaynaklanan kaygılar yüzünden gizli tutulmaktadır. Bu bakımdan İsrail ve Orta Asya ülkeleri arasındaki askerî ilişkilerin boyutları hakkında net bir kanıya varmak mümkün değildir.⁶¹ Ancak İsrail, Orta Asya ülkelerine terörizm, aşırıçılık ve köktencilik gibi konularda destek olma sözü vermiştir. Çünkü aşırı İslamcılara karşı yürütülen mücadele İsraililerin de büyük önem verdikleri bir husustur.

İktisat

Bu bölümde İsrail'in ve İsraili şirketlerin Orta Asya ülkelerindeki faaliyetleri üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda Kazakistan'dan başlamak kaydıyla aşağıdaki değerlendirme yapılabilir: Kazakistan, Orta Asya ülkeleri arasında hidrokarbon kaynaklar bakımından zengin olduğu için İsrail bu ülkeye yönelik iktisadi politikalara ve bu alanda ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem atfetmektedir. Buna karşılık Kazakistan da İsrail'in

⁵³ Boucek, a.g.e., s. 79.

⁵⁴ Özdaşlı, a.g.e. s. 103.

⁵⁵ Bishku, a.g.e., s. 936.

⁵⁶ <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-and-military-expenditure/international-arms-transfers>, (11.12.2024).

⁵⁷ Rosenberg, David, Oil, Cyber and Weapons: Inside Israel's Relationship With Kazakhstan, 11 Ocak 2022, <https://www.haaretz.com/israel-news/2022-01-11/ty-article/oil-cyber-weapons-relations-israel-kazakhstan-protests/0000017f-e5da-dc7e-adff-f5fffdeb0000>, (11.12.2024).

⁵⁸ Özdaşlı, a.g.e., s. 208

⁵⁹ Tal Schneider, השגרירות חלון את לפתוח – איראן את ולראות, 27/04/2023 <https://www.zman.co.il/389902/popup/>, (20.05.2024).

⁶⁰ Fitzpatrick, Catherina A., Israel's Troubles in Turkmenistan, Eurasianet, 08 Kasım 2011, <https://eurasianet.org/israels-troubles-in-turkmenistan>, (20.05.2024).

⁶¹ Özdaşlı, a.g.e., s. 181.

ileri teknolojisinden yararlanmaya çalışmaktadır.⁶² Yukarıda vurgulandığı üzere İsraili yetkililerin Kazakistan'a yaptıkları ziyaretler⁶³ neticesinde iki ülke arasındaki iktisadi iş birliği gelişmeye başlamıştır.⁶⁴ Söz gelimi İsraililer ve Kazaklar arasında Şubat 1992'de bir yandan domates ve pamuk üretimi üzerine dört farklı protokole imza atılırken diğer yandan yine aynı yıl İsrail ise Kazakistan'a tarım ve hayvancılık konusunda yardımcı olacağına dair taahhütte bulunmuştur. Günümüzde "Netafim", "Naan Dan Jain Irrigation" ve diğer birçok İsraili şirket Kazakistan'da damla sulama, hayvancılık, kümes hayvanları ve bahçecilik alanlarında çeşitli projeler yürütmektedir.⁶⁵ Ayrıca Kazaklar İsrail'den üretilmiş malların yurt dışında pazarlanması konusunda yardım talep etmiştir.⁶⁶ MASHAV, Kazakistan'da birçok alanda faaliyet göstermiştir. Bu kurum 1958 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Golda Meir ve Başbakan David Ben Gurion tarafından İsrail'in sahip olduğu bilgi teknolojisini diğer uluslarla paylaşmak amacıyla kurulmuştur. Örneğin 1993 yılından beri 700'den fazla Kazakistanlı tarım uzmanını eğiten MASHAV'ın diğer alanlardaki faaliyetlerinden bazıları; Almatı'da iş kadınlarına yönelik eğitim semineri (2001), Almatı'da çevrimiçi hemşirelik kursu (2009) ve çocuk doktorlarına eğitim verme (2010) şeklinde sıralanabilir. Diğer yandan 2016 yılında MASHAV ile Kazakistan Ulusal Tarım Eğitim Merkezi arasında Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır.⁶⁷ Ayrıca MASHAV, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) ile de Kazakistan'da tarım projelerine destek vermek amacıyla iş birliği yapmaktadır.⁶⁸

İsrail su temininde de Kazakistan'a yardımcı olmaktadır. Örneğin Mangıştav Valisi başkanlığındaki bir heyetin 2007 yılında İsrail'e yaptığı ziyarette IDE Technologies adlı şirket ile bir yıl içinde Mangıştav'da bir deniz suyu arıtma tesisi kurulması kararlaştırılmıştır ki bu tesisin 14 milyon dolara mal olması planlanmıştır. Söz konusu bu projenin tamamlanması neticesinde hem şehirde bulunan elektrik santralinin kazanlarına su temin edilmiş hem de yakındaki Aktav şehrinin içme suyu ihtiyacı karşılanmıştır.⁶⁹ Bu İsraili şirket hâlihazırda Kazakistan Mangıştav'da günde 500 metreküp su sağlayan iki termal ünite yapmıştır.⁷⁰ Diğer yandan İsraili firmalar Kazakistan'da iletişim, tarım, madencilik ve yol yapımı gibi birçok alanda projeler yürütmektedirler. Bunların haricinde İsraili girişimciler tıp ve finans sektörlerinde de yatırımlar yapmış ve yapmaktadırlar. Örneğin Kazaklar tedavi olmak için İsrail'i tercih ederlerken, İsraili doktorlar da ameliyat yapmak amacıyla Kazakistan'a gitmektedirler. İsrail'de tedavi olmak bilhassa Kazak seçkinler arasında oldukça revaçtadır.⁷¹ Finans alanındaki faaliyetlere örnek olarak ise Hapoalim Bankasının bir Kazak Bankasını renklerine katmak suretiyle Almatı'da şube

⁶² <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-tel-aviv/activities/2034?lang=en>, (23.05.2024).

⁶³ Enerji Bakanı (1993), Savunma Bakanlığı Genel Müdürü (1995), İnşaat ve İskân Bakanı (3-4 Haziran 2002), Kültür, Bilim ve Spor Bakanı (Ocak 2008), Altyapı Bakanı (Aralık 2007-Eylül 2008-Nisan 2010), Bilim Bakanı (Haziran 2010-Mayıs 2011), Tarım ve Kırsal Kalkınma Bakanı (Haziran 2014) ve Ekoloji Bakanı (Aralık 2016).

⁶⁴ <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-tel-aviv/activities/2032?lang=en>, (24.05.2024).

⁶⁵ <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-tel-aviv/activities/2034?lang=en>, (24.05.2024).

⁶⁶ Abadi, a.g.e., 343.

⁶⁷ <https://new.embassies.gov.il/kazakhstan/en/mashav/mashav-0>, (8.12.2024).

⁶⁸ Özdeşli a.g.e., s. 90, Republic of Kazakhstan Country Report 2014, National Coalition Supporting Eurasian Jewery, p. 11.

⁶⁹ Dalia Tal, IDE to build 2 desalination units in Kazakhstan for \$14m, 24 Ocak 2006, <https://en.globes.co.il/en/article-1000145505#>, (25.05.2024).

⁷⁰ Dalia Tal, a.g.e.,

⁷¹ Feiler ve lins, a.g.e. 29.

açması gösterilebilir.⁷² Kazakistan'da 17 Ekim 2019 tarihi itibarıyla inşaat, petrol, doğal gaz, metalürji, imalat sanayi, iletişim, finans, sigortacılık ve tıp gibi birçok alanda faaliyet gösteren 141 adet İsrail ortaklı şirket tescil edilmiştir.⁷³ Örneğin 2009 yılında MAD şirketi tarafından yıllık 10 bin ton kapasiteli hindi yetiştirme ve hindi eti işleme tesisleri inşa edilmiştir. Bundan bir yıl sonra ise Agropro limitet şirketi Astana'da sebze üretimine yönelik olarak yaklaşık üç hektarlık iki sera yapımını gerçekleştirmiştir.⁷⁴ İletişim alanında ise Alvarion, Gilat Satellite Networks, Verint Systems, Teledata Networks ve Tadiran Telecom gibi şirketler Kazakistan'ın farklı bölgelerinde bir takım taahhütler gerçekleştirmişlerdir.⁷⁵ Özellikle Netafim ve Naan Dan Jain Irrigation adlı şirketler Kazakistan'da damla sulama, hayvancılık, kümes hayvancılığı ve bahçecilik alanlarında çeşitli projeler yürütmektedirler.⁷⁶

İsrail'in Özbekistan'daki iktisadi faaliyetleri hakkında ise derli toplu bir şekilde aşağıdaki değerlendirme yapılabilir: Özbekistan'da Agridev, Merhav Grubu, Netafim, Beta Shita ve Ben Shanar Associates gibi İsraili firmalar gıda, madencilik ve sulama sektörleri gibi birçok alanda faaliyet göstermektedirler.⁷⁷ İsrail ve Özbekistan arasında teknik alanda iş birliği özellikle tarım sektörüne yoğunlaşmıştır. Örneğin Özbekistan daha bağımsızlığını elde etmeden Kibbutz Beit Hashita şirketine bağlı bir ekip, 1991 yılında 10 bin dönümlük bir arazide pamuk hasadı gerçekleştirmiştir. Bu ekibin katkılarıyla birlikte pamuk hasadında artış ile su ve gübre kullanımında azalma meydana gelmesi bu alanda İsrail ile iş birliğinin önemini ortaya koymuştur.⁷⁸ Diğer yandan 15 Eylül 1998 tarihinde vücuda getirilen Özbekistan ve İsrail Hükümetleri Arasında Tarım Alanında İşbirliğine İlişkin Anlaşma uyarınca İsraililer bitki üretimi, tarımsal kullanım amaçlı su yönetimi, erozyon kontrolü, sulama, tarımsal ürünlerin depolanması gibi birçok alanda Özbeklere destek vermeyi taahhüt etmişlerdir.⁷⁹ Ülkelerinde ileri düzeyde su sorunu yaşayan Özbekler bu alanda yüksek teknolojilere sahip olan İsrail ile iş birliğini tercih etmişlerdir.⁸⁰ Sulama konusunda İsrail'in önde gelen firmalarından birisi olan Netafim şirketi ile yapılan iş birliği neticesinde pamuk üretiminde mevcut su ihtiyacı azaltılmıştır.⁸¹ İsrail 2001'de ise Karakalpakistan sınırları içerisinde yer alan Kungrad ve Muynak gibi bölgelerde damla sulama sistemi kurmuş dolayısıyla bu durum hem su tasarrufuna hem de daha fazla sebze ve meyve elde edilmesine yol açmıştır.⁸² Diğer yandan bir İsrail heyeti 21-23 Mayıs 2023 tarihleri arasında Özbekistan'ı ziyaret ederek bu ülkede sulama ve su tedariki konularında iş birliğinin daha ileri merhalelere taşınması konularında görüş alış verişinde bulunmuştur.

⁷²<http://search.globescope.com/kazakhstan/index.php?mact=News,cntnt01,print,0&cntnt01articleid=37&cntnt01showtemplate=false&cntnt01returnid=90>, (27.05.2024).

⁷³ <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-tel-aviv/activities/2034?lang=en>, (25.05.2024).

⁷⁴ <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-tel-aviv/activities/2034?lang=en>, (25.05.2024).

⁷⁵ Feiler, Gil & Lims, Kevjn, Israel and Kazakhstan Assessing the State of Bilateral Relations, The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University, Mideast Security and Policy Studies No. 107, 2014 s. 28.

⁷⁶ <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-tel-aviv/activities/2034?lang=en>, (08.12.2024).

⁷⁷ Abadi a.g.e., 343.

⁷⁸ Aynı yerde.

⁷⁹ Anlaşma belgesi için: Food and Agriculture Organization of the UN, Agreement between the Government of Uzbekistan and the Government of Israel on cooperation in the sphere of agriculture, <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC066580/>, (30.05.2024).

⁸⁰<https://www.barrons.com/news/water-shortage-in-central-asia-worsening-uzbekistan-warns-e1cc1131>, (2.06.2024).

⁸¹ Boucek a.g.e., s. 77.

⁸² Alden, Oreck, Uzbekistan Virtual Jewish History Tour, 30 Haziran 2004, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/uzbekistan-virtual-jewish-history-tour>, (3.06.2024).

Ayrıca görüşmelerde MASHAV yetkilileri ve Özbekistan Su Kaynakları Bakanı Şevket Hamrayev, Özbekistan'da tarım ve su yönetimi konusunda bir uzmanlık ofisi açma konusunu masaya yatırmışlardır.⁸³ Diğer yandan İsrail tıp alanında da Özbekistan'a destek vermektedir. Örneğin İsrailli doktorlar düzenli olarak Özbekistan'a giderek tıp fakültelerinde okuyan öğrencilere dersler vermektedirler. Bunun haricinde Özbekistan'da İsrail Özbekistan Tıp Merkezi (IMC) bulunmaktadır. Bu sağlık kurumu 2021 yılında Taşkent'te yapay zekâ teknolojisi temelinde üreme, genetik ve genel sağlık hizmetlerinde uzmanlaşmış özel bir hastane olarak hayata geçirilmiştir. Bilhassa kısırlık tedavisi ve üreme teknolojileri konusunda isim yapmış olan bu merkez uluslararası bilimsel araştırmalara imza atmakta ve dünyanın önde gelen tıp kurumlarıyla iş birliğinde bulunmaktadır.⁸⁴

İsrail'in iktisadi bakımdan önem verdiği diğer bir ülke ise Türkmenistan olarak öne çıkmaktadır. Türkmenistan ve İsrail arasındaki iş birliğinde gene tarım sektörü ve bunun önemli bir bileşeni konumunda bulunan sulama önemli bir rol oynamıştır. Örneğin İsrailli Merhav şirketinin temsilcileri 1992 yılında Türkmenistan'a giderek orada tarım teknolojileri ve kırsal kalkınma konularında görüşmeler yapmışlar, ancak teklif ettikleri projelerin maliyetleri yüksek olduğu için olumlu bir sonuç alamamışlardır.⁸⁵ Hatta İsrail bu alanda iş birliğini geliştirme bakımından çok taraflı girişimleri de önemsemektedir. Söz gelimi Türkiye, İsrail ve ABD 31 Ekim 1994 tarihinde aralarında anlaşarak Türkmenistan ve Özbekistan'da örnek çiftlikler kurmak ve geliştirme merkezlerine hayatiyet kazandırmak amacıyla "Tarımsal İş birliği Mutabakat Zaptı" adlı bir belgeye imza koymuşlardır.⁸⁶ Türkmenistan halkı bilhassa sulama alanında Beta Shita firması ile yapılan iş birliğinden oldukça memnun kalmıştır. Çünkü İsrailli firmaların tuzlu suyu arındırma ve su tasarrufu sağlama teknolojilerinde dünya ülkeleri arasında başı çekmesi, ülkelerinin büyük bölümü Karakum Çölü'nden oluşan Türkmenlere önemli fırsatlar sunmaktadır. Tabi ki bu alandaki iş birliğinin sonucunda üretim de hissedilir derecede yükselmiştir. Böylece Türkmenistan'da 2018 yılında pamuk ipliği üretimi bir yıl öncesine göre %15,9, pamuklu kumaş üretimi %18,8, triko üretimi ise %38,9 oranında artmıştır.⁸⁷ Diğer yandan İsrail Ticaret Bakanı Natan Şaranski sulama projeleri hakkında görüş alışverişinde bulunmak amacıyla 1998 yılında Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir.

İsrail ve Türkmenistan arasındaki önemli diğer bir iş birliği alanı ise enerjidir.⁸⁸ Bu bağlamda dünyanın en önemli hidrokarbon kaynaklarına sahip olan Hazar Denizi bölgesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda özellikle Türkmenistan'ın güneyinde çıkarılan doğal gazın Hazar Denizi kanalıyla ilkin Azerbaycan'a oradan da Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasına, yani diğer bir ifadeyle Trans Hazar Doğalgaz Boru Hattının gerçekleştirilmesine dair girişimlerde bulunulmuş,⁸⁹ ancak ABD'nin desteklediği bu proje Rusya'nın itirazı sonucunda akim kalmıştır.⁹⁰

⁸³<https://daryo.uz/en/2023/08/31/israel-uzbekistan-seek-to-expand-multifaceted-bilateral-cooperation>, (4.06.2024).

⁸⁴ Israeli Medical Center, <https://ivf.uz/about/>, (10.12.2024).

⁸⁵ Özdaşlı, a.g.e., s. 161.

⁸⁶ Türkiye Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi 1994-2, Türkiye Cumhuriyeti. Mevzuat Çalışmaları, 1994, Ankara, s. 24.

⁸⁷ <https://centralasia.news/2793-turkmenistan-mozhet-prekratit-eksport-hlopka.html>, (08.06.2024).

⁸⁸ Özdaşlı, a.g.e., s. 166.

⁸⁹ Eurasian Research Institute, Türkmen Gazını Avrupa Pazarına Ulaştırmak: Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı, Weekly Analysis, 04.10.2021-10.10.2021, Kazakistan, No 323.

⁹⁰ Özdaşlı, a.g.e., s. 172.

Merhav şirketi, tarım sektörünün haricinde enerji ve kimya alanlarında da birçok projeye katılmıştır.⁹¹ İsrail'in doğal gaz piyasasında etkili olan Merhav, Türkmenistan'ın en önemli ortaklarından birisi hâline gelmiştir.⁹² Bu işletme 1996 yılında Türkmenbaşı rafinerisini geliştirmek amacıyla Türkmenistan ile 500 milyon dolar değerinde bir anlaşmaya hayatiyet kazandırmıştır.⁹³ Merhav şirketinin Başkanı Yossi Mayman vakti zamanında Saparmurat Niyazov ile yakın dostluk ilişkisi geliştirdiği gibi daha sonra bu marifetini Gurbanguli Berdimuhammedov'a karşı da göstermekte bir an duraksamamıştır. Bu yakın ikili ilişkiler neticesinde Mayman ve Berdimuhammedov 2007 yılında petrol, doğal gaz, kimya, tarım, eğitim ve sağlık alanlarında çeşitli projelerin hayata geçirilmeleri amacıyla bir Ortaklık Protokolü imzalamışlardır. Böylece Merhav şirketi, Türkmenistan'da sağlık, eğitim, tarım ve enerji alanlarında olmak üzere toplam 3 milyar dolar değerinde birtakım projelerin hayata geçirilmesine yol açmıştır.⁹⁴

İsrail'in Kırgızistan ve Tacikistan ile ekonomik alandaki ilişkileri de tıpkı askeriye ve güvenlik alanlarında olduğu gibi yeterince gelişmemiştir. Bunda söz konusu ülkelerin İsraililer açısından yeterince cazip olmamalarının yanında bu ülkelerin yaşadıkları ekonomik ve sosyal sorunlar da Tel Aviv ile ilişkilerinin sınırlı kalmasına yol açmıştır. Kırgızistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Azizbek Madmarov 17 Eylül 2020 tarihinde İsrail'in Kazakistan Büyükelçisi Liat Vekselman ile bir araya gelerek tarım, tıp, eğitim ve turizm alanlarındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla görüş alışverişinde bulunmuştur.⁹⁵ 2000'li yıllardan itibaren Tacikistan ile İsrail arasındaki ikili ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Örneğin 2000 yılının başlarında bir grup İsraili sağlık ve tarım uzmanı Tacikistan'ı ziyaret ederek mevcut iş birliği imkânlarını görüşmüşlerdir. Ayrıca 2006 yılında İsrail'den bir grup uzman ve göz doktoru Tacikistan'ı ziyaret ederek Oftalmoloji Merkezi'nde Tacikistanlı meslektaşlarıyla 40 ameliyat gerçekleştirmişlerdir.⁹⁶ Ancak yukarıda da belirtildiği üzere İsrail'in Kırgızistan ve Tacikistan ile iktisadi ve teknik alanlardaki iş birliği diğer bölge ülkelerine göre oldukça sınırlı kalmıştır.

İktisadi alandaki iş birliği İsrail ve Orta Asya ülkeleri arasındaki dış ticaret verilerine de yansımıştır. İsrail'in Orta Asya ülkeleriyle dış ticareti, bölgesel kaynaklara erişim ve teknolojik ürünlerin ihracatı gibi hususlar tarafından şekillendirilmiştir. İkili ticari ilişkiler özellikle Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkeler ile geliştirilmiş iken, diğer ülkeler ile dış ticaret hacmi görece olarak zayıf kalmıştır. Bölge ülkeleriyle yapılan dış ticaret dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Aşağıda yer alan Tablo 3 İsrail ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri kronolojik bir zaviyeden gözler önüne sermektedir.

⁹¹ Özdaşlı a.g.e., s. 175, James M. Dorsey, Caspian Commando: A little-Known Israeli Leads the Charge in the Battle for Caspian Energy, The New York Times, 2018.

⁹² Özdaşlı, a.g.e.

⁹³ Bakhtior A. İslamov, Foreign Economic Relations of Central Asian Independent States: Implications for North-East Asia, Center for Northeast Asian Studies, Tohoku Universtiy, s. 162.

⁹⁴ Amir Ben David, Israeli company launches projects in Turkmenistan 26 Nisan 07, <https://www.ynetnews.com/articles/1,7340,L-3392242,00.html>, (09.06.2024).

⁹⁵ <http://en.kabar.kg/news/israel-ready-to-deepen-bilateral-relations-with-kyrgyzstan/>, (20.10.2024).

⁹⁶ <https://mfa.tj/en/main/view/1082/relations-between-the-republic-of-tajikistan-and-the-state-of-israel>, (15.06.2024).

Tablo 3: İsrail ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret Hacmi 1997-2021 (Bin Dolar)

Yıllar	Ülkeler	İhracat ABD Doları	İthalat ABD Doları	Dış Ticaret Hacmi ABD Doları
1997-2001	Kazakistan	77,070	8,185	85,255
	Özbekistan	72,480	5,562	78,042
	Kırgızistan	4,166	272	4,438
	Tacikistan	1,778	45	1,823
	Türkmenistan	26,120	7,616	33,736
	Toplam	181,614	21,680	203,294
2002-2006	Kazakistan	278,100	1.677,0	1.945,1
	Özbekistan	68,860	8,180	77,040
	Kırgızistan	11,302	81	11,383
	Tacikistan	1,281	217	1,498
	Türkmenistan	17,889	5,690	23,579
	Toplam	377,432	1.681,168	2.058,6
2007-2011	Kazakistan	604,500	7.110,0	7.714,500
	Özbekistan	105,770	12,486	118,256
	Kırgızistan	14,380	544	14,924
	Tacikistan	2,779	58	2,837
	Türkmenistan	33,220	1,787	35,007
	Toplam	760,649	7.124,875	7.885,524
2012-2016	Kazakistan	554,900	3.809,0	4.363,900
	Özbekistan	106,600	5,953	112,553
	Kırgızistan	16,000	1,090	17,090
	Tacikistan	2,082	34	2,116
	Türkmenistan	41,300	32	41,332
	Toplam	720,882	3.816,109	4.536,991
2017-2021	Kazakistan	350,200	2.400,0	2.750,200
	Özbekistan	160,000	19,610	179,610
	Kırgızistan	13,480	882	14,362
	Tacikistan	3,388	789	4,177
	Türkmenistan	22,623	2,938	25,561
	Toplam	549,691	2.424,219	2.973,910
Genel Toplam		2.590,268	15.068,051	17.658,319

Kaynak: Yazar tarafından (<https://oec.world/en>, (18.10.2024) adresinde yer alan verilere istinaden oluşturulmuştur.

İsrail ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki toplam dış ticaret hacmi 1997-2021 döneminde 17,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir ki bunun sadece 2,59 milyar doları ihracatın payına düşmüştür. Buna karşılık ithalat ise 15 milyar dolar olarak kayıtlara geçmiştir. Orta Asya ülkeleri arasında İsrail'in en büyük dış ticaret ortağı Kazakistan olarak öne çıkmaktadır. Örneğin Tel Aviv 2007-2011 yılları arasında Kazakistan'dan 7,1 milyar dolarlık ham petrol, kükürt, doğal gaz vb. ürünler ithal etmek suretiyle kendi enerji güvenliğini artırmayı hedeflemiştir.

Sonuç

Bu çalışmada İsrail'in Orta Asya politikasında bölge ülkelerinin hepsinin aynı oranda önemli olmadığı ortaya çıkmıştır. Bunda söz konusu ülkelerin sahip oldukları yer altı kaynakları, İran ile ilişkiler ve bir ülkede Yahudi nüfusun olup olmaması gibi hususlar önemli bir rol oynamaktadır. Kazakistan ve Özbekistan İsrail'in iş birliğini en yüksek düzeyde tuttuğu iki devlettir. Son yıllarda Türkmenistan'a önem verilirken Kırgızistan ve Tacikistan ise küçük ölçekli ülkeler olmalarından mütevellit Tel Aviv'den yeterince ilgi

görmemektedirler. İsrail'in Orta Asya'ya yönelik izlemiş olduğu politikaların temel parametreleri; nüfuz kazanma, soydaşlarına destek verme, bölgenin yeraltı kaynaklarına erişme, enerji güvenliğini sağlama, İran'ın bölgedeki nüfuzunu kırma, bölgeye yönelik ihracat hacmini arttırma, Filistin meselesinde destek sağlama şeklinde ortaya konulabilir. Yukarıda vurgulandığı üzere İsrail'in Orta Asya politikası neorealist kuram temelinde açıklanmıştır. Buradan hareketle İsrail'in kendi güvenliğini sağlamak ve hayatta kalabilmek için attığı stratejik adımlar kapsamında bölge ülkeleriyle bilhassa diplomatik, askerî, ekonomik ve iktisadi alanlardaki iş birliğini güçlendirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu minvalde bilhassa neorealist yaklaşımın göreceli kazanç ve güvenlik ikilemi önermelerinin İsrail'in Orta Asya'ya yönelik politikalarına yön verdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abadi, Jacob, Israel's Quest for Recognition and Acceptance in Asia: Garrison State Diplomacy, United States Air Force Academy, London 2004.
- Lobell, Steven E., Structural Realism/Offensive and Defensive Realism. In Oxford Research Encyclopedia of International Studies, 2010.
- Özdaşlı, Esmâ, İsrail'in Orta Asya (Türkistan) Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Nobel Yayıncılık, Ankara 2020.
- Waltz, Kenneth N., Theory of International Politics, Cambridge University Press, England, 1979.
- Weber, Max, Kleines Lexikon der Politik: Herausgegeben von Dieter Nohlen und Florian Grotz, Verlag C. H. BeckoHG, München 2007.

Makaleler

- Abadi, Jacob, Israel's Quest for Normalization with Azerbaijan and the Muslim States of Central Asia, Journal of Third World Studies, Vol. 19, No. 2, 2002, s.63-88.
- Aras, Bülent, Post-Cold War Realities: Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia, Middle East Policy, vol. 5 (4), 1994, s. 68-81.
- Bakhtior A. İslamov, Foreign Economic Relations of Central Asian Independent States: Implications for North-East Asia, Center for Northeast Asian Studies, Tohoku Universtiy.
- Bishku, Michael, The Relations of the Central Asian Republics of Kazakhstan and Uzbekistan with Israel, Middle Eastern Studies, No 48 (6), 2012 s. 927-940.
- Christopher, Boucek, The Impact of Israeli Foreign Policy in Central Asia: The Case of Uzbekistan, Central Asia And The Caucasus, 4 (28) 2004.
- Feiler, Gil & Lims, Kevjn, Israel and Kazakhstan Assessing the State of Bilateral Relations, The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University, Mideast Security and Policy Studies No. 107, 2014 s. 28.
- Freedman, Robert O., Israel and Central Asia: A Preliminary Analysis, Israel Studies Bulletin, Berghahn Books, No. (8) 2, 1993, s. 6-9.
- Grieco J, Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critiques of the Newest Liberal Institutionalism, International Organization, No 42 (3), 1998, 485-507.
- Serdar, İskender, Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivism ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişiklere Bakış, Cilt 1, Sayı 1, s. 14-39.
- Şeker Aydın, Gülşen, Israel and Central Asia in the Independence Period, (Ed.) Mustafa Kulu, Proceeding and Abstract Book of the Sixth International Conference on Israel and Judaism Studies, Conference on Israel And Judaism Studies, 2022.
- Türk, Fahri, Uluslararası Çatışmalar Bağlamında Tacikistan İç Savaşı, Yoldaş Yunus ve Yoldaş Özlem Becerik (Der.), 21 Yüzyılda Krizler, Dönüşen Uluslararası Sistemde Devletler, Der Yayınları, İstanbul, 2019, s.370-392.
- Tüysüzöglü, Göktürk, Çatışma ve İş birliği Dikotomisi Bağlamında Balkanlar'ın Siyasal Görünümü, Avrasya Etütleri, No 42, 2, 2021, s. 83-110.

Çevrim İçi Kaynaklar

- Alden Oreck, Uzbekistan Virtual Jewish History Tour, 30 Haziran 2004, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/uzbekistan-virtual-jewish-history-tour>, (3.06.2024).
- Blua, Antoine, Israel Emerges as a Player in Central Asia, 15 Ağustos 2001, <https://eurasianet.org/israel-emerges-as-a-player-in-central-asia>, (10.12.24).
- Catherina A. Fitzpatrick, "Israel's Troubles in Türkmenistan", Eurasianet, 08 Kasım 2011, <https://eurasianet.org/israels-troubles-in-turkmenistan>, (20.05.2024).

Dalia Tal, IDE to build 2 desalination units in Kazakhstan for \$14m, 24 Ocak 2006, <https://en.globes.co.il/en/article-1000145505#>, (25.05.2024).

David, Amir, "Israeli company launches projects in Turkmenistan" 26 Nisan 07, <https://www.ynetnews.com/articles/1,7340,L-3392242,00.html>, (9.06.2024).

Eurasian Research Institute, Türkmen Gazını Avrupa Pazarına Ulaştırmak: Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı, Weekly Analysis, 04.10.2021-10.10.2021, Kazakistan, No 323. <https://new.embassies.gov.il/kazakhstan/en/the-embassy/bilateral-relations>, (10.12.2024). <https://embassies.gov.il/tashkent/Сотрудничество/Pages/Договора%20и%20соглашения.aspx>, (25.04.2024). <https://new.embassies.gov.il/kazakhstan/en/mashav/mashav-0>, (8.12.2024). <https://new.embassies.gov.il/kazakhstan/en/the-embassy/about>, (14.12.2024). <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-tel-aviv/activities/2032?lang=en>, (24.05.2024). <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC066580/>, (30.05.2024). <http://search.globescope.com/kazakhstan/index.php?mact=News,cntnt01,print,0&cntnt01articleid=37&cntnt01showtemplate=false&cntnt01returnid=90>, (27.05.2024). <https://achievement.org/achiever/shimon-Perez/>, (20.10.2024). <https://apnews.com/article/israel-cohen-turkmenistan-embassy-ashgabat-3970b49426e836a6c91d039d977e1ad4>, (20.10.2024). <https://centralasia.news/2793-turkmenistan-mozhet-prekratit-eksport-hlopka.html>, (08.06.2024). <https://daryo.uz/en/2023/08/31/israel-uzbekistan-seek-to-expand-multifaceted-bilateral-cooperation>, (4.06.2024). <https://en.kabar.kg/news/kyrgyzstan-and-israel-mark-30th-anniversary-of-diplomatic-relations/>, (1.05.2024). <https://eurasianet.org/israel-emerges-as-a-player-in-central-asia>, (13.06.2024). <https://ivf.uz/about/>, (10.12.2024). <https://jamestown.org/program/kazakhstan-israel-deepen-military-ties/>, (13.06.2024). <https://www.afsmc.org/2022/07/israel-tightens-ties-with-uzbekistan/>, (12.10.2024). <https://www.barrons.com/news/water-shortage-in-central-asia-worsening-uzbekistan-warns-e1cc1131>, (2.06.2024). <https://www.breuerpress.com/2009/10/12/fm-liberman-to-visit-kazakhstan-and-austria/>, (12.06.2024). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/Perez-kazakistanda-70736>, (12.06.2024). https://www.gov.il/en/pages/shimon_Perez_, (20.10.2024). <https://www.israelnationalnews.com/en/news/177685>, (19.10.2024). <https://www.kazakistan.kz/israil-basbakani-aralikta-kazakistana-geliyor/>, (12.06.2024). <https://www.jewishvirtuallibrary.org/natan-anatoly-sharansky>, (20.10.2024). https://www.jpost.com/international/leaders-of-kazakhstan-democratic-republic-of-congo-keen-on-israel-trip-588397#google_vignette, (13.06.2024). <https://www.jta.org/archive/Perez-visits-uzbekistan-turkmenistan>, (29.04.2024). <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-and-military-expenditure/international-arms-transfers>, (11.12.2024). <https://www.trt.net.tr/turkmen/turkmenistan/2019/02/17/turkmenistanyn-dasary-isler-ministriliginde-mohum-dususyk-gecirildi-1146703>, (13.06.2024). <https://www.tv7israelnews.com/israeli-embassy-opens-in-turkmenistan/>, (20.10.2024). <https://www.ynet.co.il/news/article/h1ez3fetj>, (12.06.1996). <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3737906,00.html>, (28.04.2024).

- <https://yuz.uz/en/news/mid-uzbekistana-podpisan-dvustoronnie-dokument-s-gosudarstvom-izrail-v-sfere-trudovoy-migratsii>, (28.04.2024).
- <http://en.kabar.kg/news/israel-ready-to-deepen-bilateral-relations-with-kyrgyzstan/>, (20.10.2024).
- <https://www.jta.org/archive/Perez-visits-uzbekistan-turkmenistan>, (25.04.2024).
- <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/about/structure/people/13034?lang=en>, (13.06.2024).
- <https://mfa.tj/en/main/view/1082/relations-between-the-republic-of-tajikistan-and-the-state-of-israel>, (20.10.2024).
- <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/kaz/partner/isr?dynamicBilateralTradeSelector=year2022&measureBilateralTradeSelector=vizValueOption1>, (20.10.2024).
- https://uzbekembassy.com.my/eng/news_press/uzbekistan_and_israel_signed_an_agreement_on_strengthening_bilateral_cooperation_in_tourism.html, (13.06.2024).
- <https://www.mfa.gov.tm/en/news/1264>, (29.04.2024).
- <https://mfa.tj/en/main/view/1082/relations-between-the-republic-of-tajikistan-and-the-state-of-israel>, (20.10.2024).
- <https://lex.uz/ru/docs/-492337>, (11.10.2024).
- <https://oec.world/en>, (15.06.2024).
- <https://main.knesset.gov.il/en/activity/foreignaffairs/pages/iadgroups.aspx>, (13.06.2024).
- <https://mfa.gov.kg/en/Main-menu/Press-service/novosti/Ambassador-of-Kyrgyzstan-to-Israel-with-residence-in-Ankara-Kubanychbek-Omuraliev-has-presented-Credentials-to-the-President-of-Israel-Isaac-Herzog>, (14.12.2024).
- Rosenberg, David, Oil, Cyber and Weapons: Inside Israel's Relationship With Kazakhstan, Jan 11, 2022, <https://www.haaretz.com/israel-news/2022-01-11/ty-article/oil-cyber-weapons-relations-israel-kazakhstan-protests/0000017f-e5da-dc7e-adff-f5ffdeb0000>, (11.12.2024).
- Tal Schneider, איראן את ולראות – השגרירות חלון את לפתוח, 27/04/2023, <https://www.zman.co.il/389902/popup/>, (20.05.2024).
- Türkiye Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi 1994-2, Türkiye Cumhuriyeti. Mevzuat Çalışmaları, 1994 Ankara, s. 24.